

MAŁGORZATA GÓRSKA
Lublin

GRAMATYKA ZALEŻNOŚCI A NAUCZANIE SKŁADNI ŁACIŃSKIEJ

W drugiej połowie XX wieku nastąpił ogromny rozwój językoznawstwa, dokonał się on zwłaszcza w dziedzinie badań nad składnią. Z osiągnięć światowej myśli lingwistycznej korzystają polscy językoznawcy, adaptując i rozwijając dla potrzeb opisu języka polskiego nowe metody badawcze. I chociaż w nauczaniu szkolnym nadal króluje niepodzielnie składnia tradycyjna, to wyniki badań polskich syntaktyków są coraz powszechniej wykorzystywane w dydaktyce uniwersyteckiej. I właśnie z myślą o niej powstały prace będące propozycją nowego opisu polskiej składni. Należy do nich np. skrypt dla studentów polonistyki *Składnia współczesnego języka polskiego* autorstwa Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego (1985), gdzie wykorzystano przede wszystkim metody dystrybucyjne i generatywne; wywodzące się z nurtu semantycznego w badaniach składniowych rozdziały *Składnia wyrażen predykatywnych* Stanisława Karolaka i *Składnia wyrażen polipredykatywnych* Macieja Grochowskiego zamieszczone w tzw. *Gramatyce akademickiej*¹; wreszcie ostatnio wydane *Wykłady z polskiej składni* Renaty Grzegorzycowej (1996), będące zapisem wykładów prowadzonych przez autorkę dla studentów warszawskiej polonistyki.

Wydaje się, że metody opisu składniowego wypracowane przez nowsze teorie mogłyby być bardzo przydatne także w nauczaniu składni łacińskiej. Artykuł niniejszy jest propozycją wykorzystania jednej z takich teorii do

---

¹ *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (1984) i jej rozdziały *Składnia wyrażen predykatywnych* na stronach 11-211 oraz *Składnia wyrażen polipredykatywnych* na stronach 213-299.

pewnego uzupełnienia i wzbogacenia wiadomości dotyczących składni przekazywanych studentom filologii klasycznej. Teorią tą jest gramatyka zależności, której powstanie wiąże się z osobą francuskiego syntaktyka Lucien Tesnière'a².

Propozycja zastosowania gramatyki zależności w nauczaniu składni łacińskiej nie jest nowa. Wystąpił z nią już przeszło dwadzieścia lat temu niemiecki filolog klasyczny i językoznawca Heinz Happ w pracy *Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen*³. Jednakże wykorzystanie w dydaktyce pracy Happa (bardzo obszernej, bo liczącej ponad 500 stron) wymagałoby od studentów przyswojenia sobie całego rozbudowanego aparatu pojęciowego, a to w praktyce mogłoby doprowadzić do konieczności całkowitej rezygnacji z zajęć ze składni tradycyjnej, co wydaje się posunięciem zbyt radykalnym, ponieważ znajomość składni tradycyjnej, mimo wszystkich jej braków⁴, stanowi niezbędną podstawę wiedzy składniowej, do której odwołują się również nowsze teorie. Dlatego artykuł ten ograniczy się do przedstawienia i zaproponowania jako pomocy w nauczaniu składni łacińskiej dwóch podstawowych pojęć gramatyki zależności, mianowicie pojęcia walencji czasownika i pojęcia schematu zdaniowego.

Tesnière w swojej teorii zależności, która w najpełniejszej formie została przedstawiona w pracy *Éléments de syntaxe structurale*, opublikowanej w Paryżu w 1959 (już po śmierci autora)⁵, zerwał z tradycyjnym binarnym podziałem zdania na grupę podmiotu i grupę orzeczenia. Stwierdził ponadto, że zdanie nie jest jednowymiarowe, ale stanowi pewną strukturę. Na szczycie tej struktury znajduje się czasownik w formie osobowej (orzeczenie). Pozostałe części zdania, w tym również podmiot, są zależne od *verbum finitum*⁶. Bezpośrednio od orzeczenia zależą tzw. aktanty (*actants*) oraz tzw. circumstanty (*circumstants*). Aktanty są to osoby lub czynniki działające, biorące udział w „akcji”, jaką wyraża zdanie, tzn. tradycyjny

---

² Gramatyka zależności Tesnière'a nie jest jedyną gramatyką dependencyjną. Inne teorie zależności przedstawili np. DAVID G. HAYS (1964) oraz IGOR MIEL'ČUK (1988).

³ HAPP (1976). Obszernej recenzję tej pracy zamieścił w „Rocznikach Humanistycznych” M. KACZMARKOWSKI (1979). Zob. ponadto: DÖNNGES, HAPP (1977), a także HAPP (1977).

⁴ Krytykę tzw. szkolnej składni tradycyjnej przedstawił np. MAREK ŚWIDZIŃSKI (1992: 32-51).

⁵ Wcześniejsze prace Tesnière'a – zob. TESNIÈRE (1934) i TESNIÈRE (1953).

⁶ Tesnière przyjmuje tu jedno z możliwych stanowisk dotyczących wzajemnego stosunku podmiotu i orzeczenia. Kwestia ta nie została jak dotąd rozstrzygnięta. Więcej na ten temat zob. np. ABRAMOV (1971) czy SALONI, ŚWIDZIŃSKI (1985: 116-119).

podmiot (aktant 1) i dopełnienia bliższe (aktant 2) oraz dalsze (aktant 3); podmiot został zatem zdegradowany przez Tesnière'a do takiej samej roli jak dopełnienia. Natomiast *circumstanty* – okoliczności „akcji” – to tradycyjne okoliczniki. Pozostałe części zdania (np. przydawki) są tylko pośrednio zależne od orzeczenia. Różnica między aktantami a *circumstantami* polega na tym, że liczba aktantów, jaka może wystąpić przy czasowniku, jest ściśle określona przez ten czasownik (według Tesnière'a mogą wystąpić maksymalnie trzy aktanty), natomiast liczba *circumstantów* jest nieograniczona, przy czym aktanty Tesnière uważał za obligatoryjne, konieczne do uzupełnienia sensu czasownika lub niekiedy fakultatywne, tylko wskazane do uzupełnienia sensu czasownika, natomiast *circumstanty* za wyłącznie fakultatywne. Tę zdolność czasownika do otwierania wokół siebie miejsc, pozycji dla określonych co do ilości i jakości aktantów Tesnière obrazowo przyrównał do wartościowości atomu i nazwał walencją.

Kontynuatorzy myśli Tesnière'a, przede wszystkim językoznawcy niemieccy: H. Brinkmann, J. Erben, H.-J. Heringer, G. Helbig i inni, wprowadzili do teorii walencji szereg istotnych uzupełnień⁷ i poprawek. Zrezygnowano z podziału na obligatoryjne lub fakultatywne aktanty i tylko fakultatywne *circumstanty*, a przyjęto nazwę „uzupełnienia” dla członów związanych walencją z czasownikiem i „luźne określenia” dla członów niezależnych od wymogów czasownika. Zmiana ta podyktowana została spostrzeżeniem, że niektóre czasowniki bezwzględnie wymagają wystąpienia przy nich okolicznika, który Tesnière uznał za fakultatywny *circumstant*. Jako przykład podaje się tu zwykle czasownik *mieszkać*, który wymaga, by były przy nim wypełnione dwie pozycje: podmiotu i okolicznika miejsca, ewentualnie sposobu, np. *Jan mieszka w Warszawie*; *Jan mieszka wygodnie*. A ponieważ zauważono, że nie wszystkie uzupełnienia są tak samo „silnie” wymagane przez czasownik, uzupełnienia podzielono na obligatoryjne, tzn. takie, których obecność jest konieczna do gramatycznej poprawności zdania, i fakultatywne, tzn. takie, które mogą, ale nie muszą się w zdaniu pojawić, by było ono gramatycznie poprawne. Na przykład w zdaniu *Jan sprzedał samochód znajomemu* uzupełnienie *samochód* jest obligatoryjne, a uzupełnie-

---

⁷ Należy do nich choćby to, że walencję uznaną przez Tesnière'a za właściwość przysługującą wyłącznie czasownikowi rozszerzono także na przymiotnik i rzeczownik. Powstały na przykład, obok słownika walencyjnego czasowników niemieckich (HELBIG, SCHENKEL (1973)), także słowniki walencyjne przymiotników (SOMMERFELD, SCHREIBER (1974)) i rzeczowników niemieckich (SOMMERFELD, SCHREIBER (1977)).

nie *znajomemu* fakultatywnie. Mimo że terminami tymi powszechnie operuje się w gramatyce zależności, zdarza się jednak, że odróżnienie uzupełnień od luźnych określeń i uzupełnień obligatoryjnych od fakultatywnych sprawia trudności i jak dotąd nie ma zadowalających kryteriów, według których można by to zawsze rozstrzygnąć w sposób jednoznaczny⁸.

Różne czasowniki przybierają różną liczbę uzupełnień. Ze względu na liczbę uzupełnień, które mogą one przybierać, wśród czasowników różnych języków, także wśród czasowników łacińskich, można wyróżnić pięć grup: (1) czasowniki *z e r o w a l e n c y j n e* (awalentne) – nie przybierają żadnych uzupełnień składniowych; należą tu, co zresztą jest właściwe wielu językom, czasowniki oznaczające, mówiąc najogólniej, zjawiska atmosferyczne, np. *Pluit, Ningit, Tonat*, por. ang. *It rains, It snows, It thunders*, franc. *Il pleut, Il neige, Il tonne*, wł. *Piove, Nevica, Tuona*.

(2) czasowniki *j e d n o w a l e n c y j n e* (monowalentne) – są to przede wszystkim czasowniki określane tradycyjnie jako nieprzechodnie, a zatem takie, które przybierają tylko jedno uzupełnienie – podmiot (tj. aktant pierwszy), np. *Infans dormit, Carmen sonat*. (Inne łacińskie czasowniki jednowalencyjne – zob. dalej: Schematy zdaniowe z czasownikami jednowalencyjnymi, s. 108-109)

(3) czasowniki *d w u w a l e n c y j n e* (biwalentne) – należy do nich wiele różnych typów czasowników (zob. dalej: Schematy zdaniowe z czasownikami dwuwalencyjnymi, s. 109-114); znajdują się tu przede wszystkim czasowniki tradycyjnie określane jako przechodnie, które przybierają jedno uzupełnienie w postaci podmiotu (tj. aktantu pierwszego), drugie w postaci dopełnienia w akuzatywie (tj. aktantu drugiego), np. *Caesar vicit Gallos, Filius patrem imitatur*.

(4) czasowniki *t r ó j w a l e n c y j n e* (triwalentne) – do tej grupy także należą bardzo różne typy czasowników (zob. dalej: Schematy zdaniowe z czasownikami trójwalencyjnymi, s. 114-117); za podstawowy można uznać typ czasowników, przy których występuje tradycyjne dopełnienie bliższe w akuzatywie i dalsze w datywie, np. *Cimon agros civibus divisit*.

(5) czasowniki *c z t e r o w a l e n c y j n e* (tetrawalentne) – są nieliczne⁹; należą do nich czasowniki oznaczające najogólniej „przeniesienie” czegoś z jakiegoś miejsca lub stanu w inne miejsce lub stan.

⁸ Więcej na ten temat zob. np. BUTTLER (1976: 20-27).

⁹ Sam Tesnière był zdania, że nie ma – przynajmniej w języku francuskim – czasowników czterowalencyjnych.

Przykładem może być czasownik oznaczający tłumaczenie z jednego języka na inny język (łac. *vertere*), który wymaga czterech uzupełnień: 1. kto tłumaczy?, 2. co tłumaczy?, 3. z jakiego języka? i 4. na jaki język?: *Quintus epistulam ex Latino [scil. sermone] in Graecum [scil. sermonem] vertit.* (zob. dalej: Schematy zdaniowe z czasownikami czterowalencyjnymi, s. 117-118)

Czasownik wraz z powiązаныmi z nim walencją uzupełnieniami tworzy schemat zdaniowy. Schemat zdaniowy można określić jako „szkielet”, na którym opiera się każde, nawet bardzo rozbudowane, zdanie. Schemat zdaniowy wykrywa się redukując zdanie do pozycji (uzupełnień) wymaganych walencją czasownika – orzeczenia. Rozbudowane zdanie sprowadza się zatem do tzw. zdania minimalnego. Chociaż właściwie jest różnica między zdaniem minimalnym a schematem zdaniowym. Polega ona na tym, że zdanie minimalne zawiera jedynie te elementy, które tworzą minimalną strukturę poprawną gramatycznie, natomiast schemat zdaniowy uwzględnia także elementy nie tylko bezwzględnie wymagane przez czasownik, ale także elementy przez ten czasownik „pozytywnie wyznaczone”¹⁰, czyli – inaczej – również uzupełnienia fakultatywne. Następnym etapem wykrywania schematu zdaniowego polega na zastąpieniu w naszym zredukowanym zdaniu konkretnych leksemów symbolami oznaczającymi funkcje składniowe¹¹.

Według tego samego abstrakcyjnego schematu zdaniowego może być zbudowanych wiele zdań konkretnych. Można więc sporządzić listę schematów zdaniowych, które są realizowane przez konkretne zdania jakiegoś języka¹². Okazuje się wówczas, że schematów tych jest stosunkowo niewiele. Liczba schematów jest bowiem zależna od stopnia szczegółowości w ich przedstawianiu¹³, mogą one np. zawierać (i zwykle zawierają) dość szczegółowe charakterystyki uzupełnień, takie jak np. formy przypadku, postaci przyimków, pewne cechy rządzących czasowników (np. osobowość i nieosobowość) i inne. Różnie zatem może się także przedstawiać lista

¹⁰ Zob. KACZMARKOWSKI (1979: 59-60).

¹¹ Zob. GRZEGORCZYKOWA (1996: 49-50).

¹² Schematy zdaniowe języka polskiego zestawiają np. S. SZPAKOWICZ i M. ŚWIDZIŃSKI (1982: 25-32), Z. SALONI i M. ŚWIDZIŃSKI (1985: 264-265) oraz R. GRZEGORCZYKOWA (1996: 55-57).

¹³ Na przykład S. SZPAKOWICZ i M. ŚWIDZIŃSKI (1982) podają 35 schematów zdaniowych języka polskiego, Z. SALONI i M. ŚWIDZIŃSKI (1985) – 34, a R. GRZEGORCZYKOWA (1996) – 26.

schematów zdaniowych łaciny¹⁴. Zaproponowana poniżej zawiera 31 podstawowych schematów, według których zbudowane są zdania łacińskie. Uwzględnione są w niej schematy tylko zdań pojedynczych, jako że zdania złożone tworzone są również na podstawie tych schematów poprzez łączenie ich za pomocą spójników i odpowiednie przekształcanie. Wyjątek stanowią schematy konstytuowane przez czasowniki, które wymagają jako uzupełnienia całego zdania. Przy przedstawianiu schematów użyte tu zostały następujące skróty: **V** – czasownik, **V intrans** – czasownik nieprzechodni, **V impers** – czasownik nieosobowy, **V cop** – czasownik w funkcji łącznika, **Inf** – bezokolicznik, **AcI** – konstrukcja *accusativus cum infinitivo*, **Sent** – zdanie, **Adv** – przysłówek, **praep** – przyimek. Jeśli chodzi o *nomen* (rzeczownik, przymiotnik, zaimek), zwykle używa się skrótu **N**, a formę przypadka podaje u dołu, np. **N_{acc.}**. Ponieważ jednak w schematach tych, dla lepszego powiązania ich z nauką składni tradycyjnej, uwzględniona została tzw. składnia przypadków, ze względów praktycznych zastosowane zostały skróty **Nom**, **Gen** itd. Uzupełnienia fakultatywne umieszczone zostały w nawiasach.

Proponowana lista łacińskich schematów zdaniowych przedstawia się zatem następująco:

I. Schemat zdaniowy z czasownikami **z e r o w a l e n c y j n y m i**:

- (1) **Ø – V – Ø**
 np. *Lucet.*
Vesperascit.
 Ante *rorat* quam *pluit.* (Varro, *Ling.* 7, 58)

II. Schematy zdaniowe z czasownikami **j e d n o w a l e n c y j n y m i**:

- (1) **(Nom) – V intrans**
 np. *Pastor [...] dormit.* (Plaut., *Bacch.* 1123)
Tympana sonuerunt. (Caes., *Civ.* 3, 105, 5)
- (2) **V impers – Inf**
 np. *Dulce [...] est pro patria mori.* (Hor., *Carm.* 3, 2, 13)
Errare humanum est.
- (3) **V impers – AcI**
 np. *Traditum est [...] Homerum caecum fuisse.* (Cic., *Tusc.* 5, 39, 114)
Nuntiaturo Romanos adesse. (Caes., *Gall.* 6, 4, 1)
- (4) **V impers – Sent**

¹⁴ Por. np. zestawienia schematów zdaniowych sporządzonych na podstawie 800 zdań zaczerpniętych z *Corpus Ciceronianum* u HAPPA (1976) na stronach 462-472 i 477-480.

- np. *Fit, ut errem.*
Persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet. (Cic., *Part.* 25, 89)

Podstawę schematów II.(2), II.(3) i II.(4) stanowią czasowniki nieosobowe lub nieosobowo użyte oraz pewne wyrażenia, które przybierają jedno uzupełnienie w postaci 1. bezokolicznika (są to np. czasowniki: *oportet, licet, decet, conducit, convenit, dulce est, turpe est*); 2. konstrukcji *accusativus cum infinitivo* (np. *constat, placet, oportet, apparet, praestat, aequum est, verum est, opus est, necesse est*) lub 3. zdania podmiotowego (np. *fit, evenit, contigit, accidit, sequitur, efficitur, restat, mos est, consuetudo est*).

III. Schematy zdaniowe z czasownikami *d w u w a l e n c y j n y m i*:

- (1) (Nom) – V cop – Nom
 np. *(Ego)sum felix felixque manebo.* (Ovid., *Metam.* VI, 93)
Iuppiter a poetis pater divumque hominumque dicitur. (Cic., *Nat. d.*, II, 25, 64)
- (2) (Nom)/Inf – V cop – Gen
possessoris/qualitatis
 np. *Omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine.*
Est adolescentis maiores natu vereri.
Xerxis classis mille ducentarum navium longarum fuit.
- (3) (Nom) – V cop – Dat
possessoris
 np. *Homini quinque sensus sunt.*
Est igitur homini cum deo similitudo. (Cic., *Leg.* 1, 25)
- (4) (Nom) – V cop – Abl
qualitatis
 np. *(Tu) bono animo es.* (Ter., *Eun.* 84)
Magno hi Druides sunt apud eos honore. (Caes., *Gall.* 6, 13, 4)

Schematy zdaniowe III.(1), III.(2), III.(3) i III.(4) opierają się na czasownikach, które pełnią w zdaniu funkcję łącznika (przede wszystkim *sum*); uzupełnieniem pierwszym przy tych czasownikach jest podmiot w nominatiwie, a drugim – orzecznik w nominatiwie, genetiwie, datiwie bądź ablatiwie. W przypadku schematu III.(1) mamy do czynienia z konstrukcją podwójnego nominatiwu podmiotu i orzecznika, która – jak wiadomo – występuje przy czasowniku posiłkowym *sum*, czasownikach *fio, existo, nascor, morior, maneo, videor, evado* oraz przy wielu czasownikach w stronie biernej, które w stronie czynnej tworzą konstrukcję podwójnego akuzatiwu (por. schemat IV.(3), s. 115), np. *appellor, dicor, creor, putor, cognoscor* itd. Schemat III.(2) opiera się na czasownikach *sum* i *fio* (w znaczeniu *być*,

stać się czyjąś własnością) oraz *puto* i *habeo* (w znaczeniu *uważać za czyjąś własność*), przy których jako drugie uzupełnienie występuje *genetivus possessoris*. *Genetivus possessoris* może też pojawić się przy czasowniku *sum* w znaczeniu *jest właściwością, obowiązkiem, dowodem, oznaką* itp.; pierwszym uzupełnieniem (podmiotem zdania) jest wówczas bezokolicznik (który można traktować również jako *nominativus*, mianowicie *nominativus gerundii*). *Genetivus qualitatis* występuje jako drugie uzupełnienie przede wszystkim przy *sum* w znaczeniu *mieć, posiadać, składać się, wynosić* itp., a niekiedy także przy *fio*, *videor*, *puto*, *existimo* itp. Podstawą schematu III.(3) jest *sum* w znaczeniu *mieć, posiadać*; pierwsze uzupełnienie w nominatiwie (gramatyczny podmiot zdania) oznacza to, co się posiada, drugie uzupełnienie, oznaczające osobę lub rzecz, która to coś posiada (logiczny podmiot zdania), występuje w datiwie (*possessoris*). Podstawą schematu III.(4), gdzie jako drugie uzupełnienie pojawia się *ablativus qualitatis*, jest – podobnie jak w przypadku *genetivi qualitatis* w schemacie III.(2) – łącznik *sum* w znaczeniu *mieć, posiadać*.

(5)	(Nom)	-	V	-	Gen
			memoriae		memoriae
			aestimandi		pretii
					loci
np.	<i>O rex, (tu) memento Atheniensium!</i> <i>(Tu) insidiarum obliviscere!</i> [...] qui (ager) nunc multo pluris est, quam <i>tunc fuit.</i> (Cic., <i>Q. Rosc.</i> 35, 3) [...] si ullo in loco [...] frumentum tanti fuit, <i>quanti iste aestimavit.</i> (Cic., <i>Verr.</i> 4, 194)				

Podstawą schematu III.(5) są przede wszystkim czasowniki określone jako *verba memoriae*: *memini*, *reminiscor* i *obliviscor*. Drugie uzupełnienie występuje przy nich w genetiwie (*memoriae*), niekiedy w akuzatiwie (zob. schemat III.(7), s. 111). W łacinie występują także *verba memoriae* trójwalencyjne (por. schemat IV.(1), s. 114). Schemat taki tworzą również *verba aestimandi* – *sum* i *fio* (w znaczeniu *mam wartość, znaczę*), przy których drugim uzupełnieniem jest *genetivus pretii* (np. *magni*, *pluris*, *maximi*, *parvi*, *nihili*). Pozostałe *verba aestimandi* są trójwalencyjne (zob. schemat IV.(1), s. 114). *Genetivus loci* jako drugie uzupełnienie: zob. schemat III.(12), s. 113).

(6)	(Nom)	-	V	-	Dat
			commodi/incommodi		commodi/incommodi

- np. *Omnes boni semper nobilitati favemus.* (Cic., *Sest.* 21)
Qui cum [...] urbem [...] cepisset [...] aedificiis
omnibus publicis, privatis pepercit [...] (Cic., *Verr.* 5, 120)

Schemat III.(6) realizują zdania z dość licznymi czasownikami zwanymi *verba commodi*, np. *prosum, faveo, medeor, parco*, lub *incommodi*, np. *noceo, parco, maledico, insidior, irascor* itd.

- (7) (Nom) – V – Acc
 regendi
 desiderandi
 contemnendi
 memoriae
 movendi (praep)directionis
- np. *Iter meum rei publice ratio gubernabit.* (Cic., *Epist.* 2, 17, 1)
(Ego) contempsi divitias, non quia supervacuae, sed
quia pusillae sunt. (Sen., *Epist.* 110, 15)
Ita, quo minus petebat gloriam (Cato), eo magis
illum sequebatur. (Sall., *Cat.* 54, 6)
(Ego) nihil oblivisci.
Milites [...] sua sponte ad Caesarem in ius
adierunt. (Caes., *Civ.* 1, 87, 2)

Schemat III.(7) jest schematem chyba najczęściej realizowanym przez zdania łacińskie. Opiera się on na bardzo wielu różnych czasownikach. Jako przykłady można podać chociażby czasowniki z następujących grup znaczeniowych: 1. *verba regendi*, np. *rego, administro, guberno*; 2. *verba desiderandi*, np. *desidero, cupio, peto*; 3. *verba contemnendi*, np. *contemno, aspernor, repudio* i wiele innych. Niekiedy akuzatiwus jako drugie uzupełnienie pojawia się także przy *verba memoriae*, zwłaszcza jeśli jest to przymiotnik albo zaimek w neutrum. Przy czasownikach złożonych oznaczających szeroko rozumiany ruch (*verba movendi*) pojawia się fakultatywnie drugie uzupełnienie w postaci *accusativus directionis*, niekiedy z przyimkiem. Są to np. złożenia z *eo*: *adeo, circumeo, transeo*.

- (8) (Nom) – V – (praep)Abl
 separationis/instrumenti/(causae)/loci/pretii
- np. *Haec a custodiis classium loca maxime*
vacabant. (Caes., *Civ.* 3, 25, 4)
Oratio omnibus ornamentis abundavit. (Cic., *Balb.* 17)
Stabulis gaudet pecus aut arator igni. (Hor., *Carm.* 1, 4, 2)

Schemat III.(8) występuje np. w zdaniach 1. z czasownikami *eggeo*, *indigeo*, *careo*, *vaco*, przy których drugim uzupełnieniem jest *ablativus separationis*; 2. z czasownikami *abundo*, *affluo*, *utor*, *fruor*, *nitor*; drugim uzupełnieniem jest przy nich *ablativus instrumenti*; a także 3. z *verba affectuum*: *gaudeo*, *laetor*, *doleo*, *maereo* itd., gdzie jako drugie uzupełnienie występuje fakultatywnie *ablativus causae*. *Ablativus loci* i *abl. pretii* jako drugie uzupełnienie – zob. schemat III.(12), s. 113.

- (9) (Nom) – V – Inf
 np. *Qualis comparatio fieri soleat et debeat.* (Cic., *Off.* 2, 74)
Caesar [...] *Rhenum transire decreverat.* (Caes., *Gall.* 4, 17, 1)

Schemat III.(9) opiera się na czasownikach, które można określić jako niepełnoznaczące, a które są doprecyzowywane przez *infinitivus*, będący przy nich drugim uzupełnieniem. Do takich czasowników należy np. *possum*, *volo*, *debeo*, *soleo*, *conor*, *incipio*, *instituo*, *statuo*, *constituo*, *decerno*.

- (10) (Nom) – V – Acl
 sentiendi
 dicendi
 voluntatis
 affectuum
 np. *Thales dixit aquam esse initium rerum.*
Sperare nos amici iubent. (Cic., *Epist.* 14, 1, 2)
(Ego) dolebam [...] rem publicam [...] esse perituram. (Cic., *Phil.* 2, 37)

W schemacie III.(10) drugim uzupełnieniem jest konstrukcja *accusativus cum infinitivo*, a zatem jego podstawą są przede wszystkim czasowniki z takich grup znaczeniowych, jak 1. *verba sentiendi et dicendi*, np. *sentio*, *puto*, *arbitror*, *dico*, *promitto*, *polliceor*; 2. *verba voluntatis*, np. *volo*, *iubeo*, *veto*, *sino*; 3. *verba affectuum*, np. *gaudeo*, *laetor*, *doleo* itd.

- (11) (Nom) – V – Sent
 curandi
 postulandi
 timendi
 impediendi
 efficiendi
 hortandi
 np. *(Nos) curemus, ne quid res publica detrimenti capiat.* (Cic., *Epist.* 16, 11, 3)
(Ego) vereor, ut Dolabella ipse satis nobis prodesse possit. (Cic., *Epist.* 14, 14, 1)

W schemacie III.(11) jako drugie uzupełnienie występuje całe zdanie podrzędne, mianowicie zdanie dopełnieniowe, które – jak wiadomo – pojawia się głównie przy 1. *verba curandi et postulandi*, np. *curo, laboro, postulo, peto, rogo*; 2. *verba timendi*, np. *timeo, metuo, vereor*; 3. *verba impediendi*, np. *impedio, obsto, obsisto*; 4. *verba efficiendi*, np. *efficio, facio, perficio*; 5. *verba hortandi*, np. *hortor, persuadeo* itd.

- (12) (Nom) – V – Adv
 modi
 loci / Gen loci / (praep) Acc loci / (praep) Abl loci
 pretii / Gen pretii / Abl pretii
- np. **Bene nos habemus.** (Cic., Att. 2, 8, 1)
(Ego) in maritimis facillime sum. (Cic., Epist. 2, 16, 2)
Aves in arboribus habitant. (Plin., Nat. 18, 363)
Tu [...] adhuc Brundisii moratus es. (Cic., Epist. 15, 17, 4)
Non potest gratis constare libertas. (Sen., Epist. 104, 34)
Sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. (Liv. 29, 37, 3)

Jakkolwiek Tesnière uważał, że obligatoryjne w zdaniu są tylko aktanty, tzn. podmiot i dopełnienia, natomiast *circumstanty* – tradycyjne okoliczniki – są zawsze fakultatywne, szybko dostrzeżono, że istnieją pewne czasowniki, przy których jako obligatoryjne drugie uzupełnienie pojawia się okolicznik. Są to np. 1. czasowniki znaczące *przebywam, mieszkam, znajduję się*: łac. *sum, maneo, moror, habito, incolo* – drugim uzupełnieniem jest przy nich *adverbium loci, ablativus loci* (por. schemat III.(8), s. 111), a w przypadku nazw miast *singularia tantum* pierwszej i drugiej deklinacji *genetivus loci* (por. schemat III.(5), s. 110); 2. czasowniki znaczące *miewam się, czuję się*: łac. *se habeo* – drugim uzupełnieniem jest *adverbium modi*; oraz 3. czasowniki znaczące *jestem wart, kosztuję*: łac. *sum, sto, consto* – drugie uzupełnienie to *adverbium pretii, genetivus pretii* albo *ablativus pretii* (por. schematy III.(5), s. 110 i III.(8), s. 111).

- (13) V impers – Acc – Gen/Inf
 affectuum
- np. [...] **ut me non solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat.** (Cic., Dom. 29)
Plura me ad te de hac re scribere pudet. (Cic., Fam. 4, 5, 6)

Czasowniki nieosobowe oznaczające „nieprzyjemne” uczucia: *piget me, paenitet me, misereret me, pudet me* i *taedet me* przybierają pierwsze

uzupełnienie – osobę doznającą uczucia – w akuzatywie, drugie uzupełnienie – przedmiot uczucia – w genetywie albo w infinitiwie.

- (14) V impers – Acc – Inf/Nom
 np. *Oratorem [...] simulare non dedecet.* (Cic., *Tusc.* 4, 55)
Non te fugit uti consilio. (Cic., *Epist.* 12, 19, 2)
Iuvat me haec praeclara nomina artificum. (Cic., *Ver.* 2, 4, 12)

Podstawą schematu III.(14) są również czasowniki nieosobowe i nieosobowo użyte, takie jak np. *decet, dedecet, fallit me, fugit me, praeterit me, iuvat me, delectat me*, przy których pierwszym uzupełnieniem jest osoba w akuzatywie, drugim szeroko pojęta rzecz w infinitiwie, ewentualnie w nominatiwie rzeczownika albo w nominatiwie zaimka lub przymiotnika w neutrum.

IV. Schematy zdaniowe z czasownikami t r ó j w a l e n c y j n y m i:

- (1) (Nom) – V – Acc – Gen
 criminis
 aestimandi
 memoriae
 criminis / de + Abl
 pretii / Adv
 memoriae / de + Abl
 np. *Iudex absolvit iniuriarum eum.* (An., *Reth. Her.* 2, 13, 19)
(Postumius) [...] suam in senatu operam auctoritatemque quam magni aestimat. (Cic., *Att.* 7, 15, 2)
(Catilina) admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae. (Sall., *Cat.* 21, 4)

Schemat IV.(1) realizują przede wszystkim zdania z czasownikami z trzech grup znaczeniowych: 1. *verba criminis*, np. *arguo, accuso, arcesso, insimulo, postulo, damno, condemno, absolvo, libero*, przy których drugie uzupełnienie – osoba, którą się o coś oskarża, za coś skazuje itd. – występuje w akuzatywie, a trzecie uzupełnienie – to, o co się oskarża itd. – w genetywie *criminis* (może też być wyrażone za pomocą zwrotu przyimkowego: *de + Abl*); 2. *verba aestimandi*, np. *aestimo* oraz *facio, habeo, puto, duco* (w znaczeniu *szacuję, cenię*), gdzie trzecie uzupełnienie to *genetivus pretii* (lub przysłówki); oraz 3. *verba memoriae*: *admoneo, commoneo, commonefacio*, przy których trzecim uzupełnieniem jest *genetivus memoriae* (lub zwrot przyimkowy: *de + Abl*).

- (2) (Nom) – V – Acc – Dat
 commodi/incommodi
 np. *Puer a sorore tua missus epistulam mihi abs te*

allatam dedit. (Cic., Att. 1, 10,)
Hoc ego tibi dico. (Enn., Sc. 246)

Schemat IV.(2) występuje w bardzo wielu zdaniach łacińskich. Jego podstawą są wszystkie te czasowniki, przy których pojawia się tradycyjne dopełnienie bliższe w akuzatywie i dalsze w datywie, np. *do, dico, monstro, impero, iubeo* i inne.

- (3) (Nom) – V – Acc – Acc
 np. *Tullum Hostilium populus regem creavit.* (Cic., Rep. 2, 31)
Milites [...] his navibus flumen transportat
Caesar. (Caes., Civ. 1, 54, 3)
Hoc (ego) te vehementer etiam atque etiam
rogo. (Cic., Epist. 13, 43, 2)

W schemacie IV.(3) drugie i trzecie uzupełnienie występuje w akuzatywie, mamy tu zatem do czynienia z konstrukcją *accusativus duplex*. W łacinie, jak wiadomo, wyróżnia się trzy odmiany podwójnego akuzatywu: 1. akuzatywus dopełnienia i orzecznika – przy takich czasownikach jak np. *facio, efficio, appello, nomino, voco, creo, designo, puto, duco* itp., 2. akuzatywus dopełnienia i nazwy miejsca – przy czasownikach złożonych z przyimkiem *trans*, np. *transporto, traduco, traicio* oraz 3. akuzatywus dopełnienia osobowego i rzeczowego – np. przy czasownikach *doceo, posco, flagito, oro, czy rogo*.

- (4) (Nom) – V – Acc – Abl
 separationis/instrumenti/pretii
 np. *(Tu) leva me [...] hoc onere.* (Cic., Epist. 3, 12, 3)
Primum lege curiata decemviros (praetor)
ornat. (Cic., Agr. 2, 26)
Caesar largitione militum voluntates
redemit. (Caes., Civ. 1, 39, 4)

Schemat IV.(4) tworzą czasowniki, przy których jako trzecie uzupełnienie pojawia się 1. *ablativus separationis* – są to np. czasowniki: *privo, orbo, spolio, nudo, exuo, libero, solvo, absolvo, levo, discerno, distingo, seiungo, separo*; 2. *ablativus instrumenti* – wtedy w grę wchodzi np. czasowniki *erudio, instituo, instruo, orno*; lub 3. *ablativus pretii* – w tym wypadku chodzi np. o czasowniki *emo, redimo, vendo* itp.

- (5) (Nom) – V – Dat – Dat
 commodi/incommodi consecutivus

- np. *Magno malo est hominibus avaritia.*
Gallis prae magnitudine corporum suorum brevis
nostra contemptui est. (Caes., Gall. 2, 30, 4)

W schemacie IV.(5), zależnym od czasowników *sum* w znaczeniu *wychodzę na coś, uchodzę za coś, służę za coś* oraz *do, duco, habeo, tribuo* w znaczeniu *uważam, poczytuję za coś*, drugim uzupełnieniem jest *dativus commodi/incommodi*, a trzecim *dativus consecutivus* (razem tworzą one konstrukcję *dativus duplex*).

- (6) (Nom) - V - Dat - Abl
 limitationis
 np. *Perfacile esse, cum (Helvetii) omnibus virtute*
praestarent. (Caes., Gall. 1, 2, 2)

Schemat IV.(6) tworzą np. czasowniki *praesto, antecedo, praecedo*, gdzie drugie uzupełnienie, oznaczające osobę, którą się przewyższa, występuje w datiwie; trzecie, oznaczające to, czym się przewyższa, w ablatiwie (*limitationis*).

- (7) (Nom) - V - (Dat) - Inf/Acl
 commodi/incommodi
 np. *Iudicibus [...] coniecturam facere (ego)*
permittam. (Cic., Verr. 6, 22)

Podstawą tego schematu są np. czasowniki znaczące *pozwolić komuś na coś*, łac. *sino, patior, permitto, concedo*, gdzie drugie uzupełnienie w datiwie to osoba, której się na coś pozwala, a trzecie, w postaci infinitiwu lub konstrukcji *accusativus cum infinitivo*, to „rzecz”, na którą się pozwala.

- (8) V impers - Gen/Abl - Nom/Inf/Acl/Sent - (Adv)
 interest
 np. [...] *quanto opere rei publicae communisque salutis*
intersit manus hostium distingere. (Caes., Gall. 2, 5, 2)
Tua et mea maxime interest te velere. (Cic., Epist. 16, 4, 4)
Illud mea magni interest, te ut videam. (Cic., Att. 11, 22, 2)
- (9) V impers - (Abl) - Nom/Inf/Acl/Sent - (Adv)
 refert
 np. *Qua re parvi (tua) refert me probare cogitationem*
tuam [...] (Cic., Att. 10, 10, 2)
Aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam
factum? (Cic., Phil. 2, 29)

Przy czasowniku nieosobowym *interest* (*zależy na czymś*) pierwsze uzupełnienie, wyrażające osobę, której na czymś zależy, występuje w genetywie, z tym że zamiast genetywów zaimków osobowych używa się ablatiwów zaimka dzierżawczego: *mea, tua, sua, nostra, vestra*; drugie uzupełnienie – to, na czym komuś zależy – wyraża się 1. przez nominatiwus zaimka w rodzaju nijakim albo 2. przez bezokolicznik, albo 3. przez konstrukcję *accusativus cum infinitivo*, albo 4. przez zdanie pytajne zależne lub podmiotowe; trzecie uzupełnienie – jak bardzo zależy – 1. przez przysłówek (np. *magnopere, minime*) albo 2. przez neutrum przymiotników użytych przysłówkowo (np. *multum, plus, nihil*), albo wreszcie 3. przez *genetivus pretii* (np. *magni, pluris*), przy czym trzecie uzupełnienie jest fakultatywne. Podobnie wygląda schemat zdaniowy z *refert* (*zależy na czymś, chodzi o coś*), ale *refert* nigdy nie łączy się z genetywem, tylko zawsze z ablatiwem zaimka *mea, tua, sua, nostra, vestra*. Poza tym przy *refert* również pierwsze uzupełnienie jest fakultatywne.

V. Schematy zdaniowe z czasownikami c z t e r o w a l e n c y j n y m i:

- (1) (Nom) – V – Acc – ((praep)Abl/Adv) – ((praep)Acc/Adv)
np. *Locum istum totum huc ex Pisonis Annali (nos) transposuimus.* (Gell., 7, 9, 1)
Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco (sermone) in Latinum sermonem vertit. (Liv., 25, 39, 12)
- (2) (Nom) – V – Acc – Dat – (Dat)
commodi finalis
np. *(Caesar) quinque cohortes [...] castris praesidio relinquit.* (Caes., Gall. 7, 60, 2)
Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere [...] (Liv., 2, 13, 5)
[...]*talentis, quae ille muneri populo suo daret.* (Nep., Ages. 8, 6)
- (3) (Nom) – V – Acc – Dat – ((praep)Abl/Sent)
commodi/incommodi
np. *De Casina huic vilico (tu) gratiam facias.* (Plaut., Cas. 373)
Neptuno has (ego) ago gratias [...] quom me [...] expedit. (Plaut., Rud. 906)
Grates tibi (ego) ago [...] quod [...] conspicio in meo regno [...] P. Cornelium Scipionem. (Cic., Rep. 6, 9)
(Nos) extorsimus Lentulo ferrum de manibus. (Cic., Flacc. 97)
Rullus [...] id vobis [...] e manibus extorquere conatus est. (Cic., Agr. 2, 19)

Nie ulega wątpliwości, że czasowniki „przenoszenia”, będące podstawą schematu V.(1), gdzie pierwsze uzupełnienie to podmiot, drugie – to, co się przenosi, trzecie – „skąd”, a czwarte – „dokąd”, są czterowalencyjne, chociaż – oprócz podmiotu – fakultatywne są również uzupełnienia trzecie i czwarte, bo przynajmniej jedno z nich nie musi się w zdaniu pojawić. Wydaje się, że czasowniki *relinquo* i *do* tworzące schemat V.(2) są także czterowalencyjne, jakkolwiek uzupełnienie czwarte – *dativus finalis* – jest fakultatywne. Pewne wątpliwości natomiast mogą się nasunąć w związku z wyodrębnieniem schematu V.(3). Jak widać na przykładach, mamy tu do czynienia z tworzącymi pewną całość znaczeniową zwrotami, mianowicie *gratiam/gratias/grates facio/ago* (*składam podziękowania, dziękuję*) i *extorqueo de/le manibus* (*wytrącam z rąk*). W związku z tym można by ustalać schemat zdaniowy nie tyle na podstawie walencji samych tylko czasowników, w tym wypadku *facio* czy *ago* w znaczeniu *składam* i *extorqueo* w znaczeniu *wytrącam*, co na podstawie całych zwrotów. Oba te zwroty byłyby trójwalencyjne. Zwrot *gratiam facio* tworzyłby schemat:

(Nom) – V fraz – Dat – ((praep) Abl/Sent),
commodi

gdzie drugie uzupełnienie – osoba, której się dziękuje – występuje w datiwie (*commodi*), a trzecie – to, za co się dziękuje – ma postać ablatiwu (niekiedy z przyimkiem) lub postać zdania podmiotowego, przy czym trzecie uzupełnienie nie musi się w zdaniu pojawić. Natomiast zwrot *extorqueo de manibus* dawałby schemat:

(Nom) – V fraz – Acc – Dat
incommodi

w którym drugie uzupełnienie – to, co się wytrąca z rąk – występuje w akuzatiwie, a trzecie – osoba, której się to coś wytrąca z rąk – w datiwie (*incommodi*).

Powyższe rozważania pokazują to, o czym była już mowa wcześniej, że ustalenie elementów zdania związanych walencją z czasownikiem (orzeczeniem), a tym samym wyodrębnienie schematów zdaniowych niekiedy nie jest sprawą prostą. Mimo to jednak pojęcie walencji i pojęcie schematu zdaniowego umożliwia inne spojrzenie na zdanie i na mechanizmy jego tworzenia, może zatem stanowić cenną pomoc w nauczaniu składni. Kon-

cepcja ta bowiem, poprzez bardziej zwartą i bardziej jednolitą prezentację problematyki syntaktycznej, uatrakcyjni i uefektywnia proces dydaktyczny. Wprowadza, tak zawsze pożądane w nauczaniu, bardziej syntetyczne ujęcie materiału, który z natury rzeczy jest bardzo analityczny. Wychodząc z jednego punktu widzenia – ukazuje konsekwentnie w jednej perspektywie kilka kwestii składniowych dotąd, jak się wydaje, mylnie i niepotrzebnie rozdzielanych, a w rzeczywistości stanowiących organiczną całość myślową. Prezentuje bowiem, ujmując w spójną całość, trzy problemy syntaktyczne składni łacińskiej, mianowicie problem rekcji czasownika, problem przypadków imienia i problem schematów zdaniowych. Te ostatnie, jako tzw. (elementarne) składniowe struktury wyjściowe¹⁵, ułatwiają orientację w wielkim bogactwie niejednokrotnie bardzo rozbudowanych konkretnych zdań łacińskich. Zdania te bowiem, jak się okazuje, zbudowane są na bazie stosunkowo niewielkiej liczby, w sumie 31, struktur wyjściowych.

Zaprezentowana tutaj uproszczona, dydaktyczna wersja gramatyki zależności, stosowana przeze mnie na ćwiczeniach ze składni łacińskiej, spotykała się z zainteresowaniem i aprobatą studentów.

NOTA BIBLIOGRAFICZNA

- ABRAMOV B. A., *Zur Paradigmatik und Syntagmatik der syntaktischen Potenzen*, w: *Beiträge zur Valenztheorie*, The Hague 1971, s. 51-66.
- BUTTLER D., *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny. Walencja wyrazów*, Warszawa 1976.
- DÖNNGES U., HAPP H., *Dependenzgrammatik und Lateinunterricht*, Göttingen 1977.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984.
- GRZEGORCZYKOWA R., *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996.
- HAPP H., *Grundfragen einer Dependenzgrammatik des Lateinischen*, Göttingen 1976.
- HAPP H., *Zur Erneuerung der lateinischen Schulgrammatiken*, Frankfurt am M. 1977.
- HAYS D. G., *Dependency Theory: a Formalism and Some Observations*, „Language”, 40(1964), nr 4, 511-525.
- HELBIG G., SCHENKEL W., *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, 2. Aufl., Leipzig 1973.
- KACZMARKOWSKI M., [Rec.] Happ H., *Grundfragen einer Dependenzgrammatik des Lateinischen*, Göttingen 1976, „Roczniki Humanistyczne”, 27(1979), z. 6, s. 55-68.
- MIEL’ČUK I., *Dependency Syntax: Theory and Practice*, New York 1988.

¹⁵ Zob. POLAŃSKI (1966: 85).

- POLAŃSKI K., *Główne typy struktur zdaniowych w języku polskim*, „Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach”. Prace Językoznawcze III, 1966, s. 83-99.
- SALONI Z., ŚWIDZIŃSKI M., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1985.
- SOMMERFELD K. E., SCHREIBER H., *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjective*, Leipzig 1974.
- SOMMERFELD K. E., SCHREIBER H., *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Substantive*, Leipzig 1977.
- SZPAKOWICZ S., ŚWIDZIŃSKI M., *Zarys klasyfikacji schematów zdaniowych we współczesnej polszczyźnie pisanej*, „Polonica”, 7(1981), s. 5-35.
- ŚWIDZIŃSKI M., *Gramatyka formalna języka polskiego*, Warszawa 1992.
- TESNIÈRE L., *Comment construire une syntaxe*. „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg”, 12(1934), s. 219-229.
- TESNIÈRE L., *Essquisse d'une syntaxe structurale*, Paris 1953.
- TESNIÈRE L., *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959.

A GRAMMAR OF DEPENDENCE VERSUS THE TEACHING ABOUT LATIN SYNTAX

S u m m a r y

The paper seeks to present and propose two concepts of the grammar of dependence as an aid in the teaching of Latin syntax at the university level, i.e. the concept of the valence of a verb and the concept of a propositional scheme. The basic part of the paper, aside to the characterization of the two concepts, is a tentative list of 31 propositional schemes which may be distinguished as the foundation on which to build sentences of the Latin language. While presenting the propositional schemes, at the same time the question of the rection of verbs and the question of the so-called syntax of cases are presented. Thus the three problems of Latin syntax, which have been treated separately up to now, are taken as a coherent whole. Thus represented syntax of a Latin sentence (a singular sentence, in the first place) allows, in a different way, to look at a sentence, the mechanisms of its formation and may be a valuable aid in teaching.

Translated by Jan Kłós